

*Bátoriné Misák Marianna:*¹

Zsarnay Lajos teológiája

The Theology of Lajos Zsarnay.

Zsarnay's theological thinking was eclectic. Even though he considered supranaturalism the only valid direction, still the interpretations of several doctrines bear the theology and formulation of Schleiermacher. He made it obvious that the views of rationalism are far from his views, and still, according to some suppositions, its doctrines can be found also in his formulations. He was not familiar with the Hungarian line of the theological liberalism, but it doesn't mean that the German liberal thinking did not reach him. But according to our convictions, these views were far from him. He was looking for his own path, while he was open, but also critical towards the theological thinking of his time.

Keywords: Theology, Rationalism, Liberalism, Supranaturalism, Dogmatics

Zsarnay Lajos teológiájáról megoszlanak a vélemények. Fekete Károly Novák Lajost, Zsarnay későbbi tanszéki utódját idézte, aki azt mondta, hogy Zsarnay Lajos a Schleiermacher előtti iskola követői közé tartozott.² Más vélemények szerint Schleiermacher következő képviselője volt,³ ugyancsak mások vitatják ezt, illetve csak részleges követőjeként említik.⁴ Az tény, hogy Friedrich Schleiermacher teológiája és munkássága nagy hatással volt rá. Az *Apologetika* előszavában elismeri a hit terén kifejtett munkáját, s azt mondja, hogy „Méltónak s üdvösnek tartom azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem

¹ Főiskolai adjunktus. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Rendszeres Teológiai és Egyháztörténeti Tudományok Intézete. E-mail: mismarianna@freemail.hu.

² FEKETE Károly, ifj.: *A református liturgiák története a XIX-XX. században*, http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf, (utolsó megtekintés dátuma: 2015. november 19.) 4.

³ KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*. L'Harmattan, Budapest, 2010. 26.

⁴ KONCZ Sándor: *Hit és vallás*. [Tiszántúli Református Egyházkerület], Debrecen, 1942. 63.

méltányolva ismertessem növendékeinkkel...”⁵ Ugyanakkor pedig Koncz Sándor megálapítása szerint nem képviselte mindenben Schleiermacher teológiáját, sőt vannak olyan gondolatai is, amelyek a schleiermacheri alapokról szinte teljesen letérve a magyar teológiai liberalizmus egyoldalú tételeit hangsúlyozták.⁶ Van, aki azt mondja, hogy hazánkban csak két teológus volt – Zsarnay Lajos és Szeremley Gábor –, aki igazán képviselte a romantika teológusának, Schleiermachernek tanítását.⁷ Márkus Jenő szerint ez abból adódhatott, hogy amikor Schleiermacher meghalt, még alig ismerték őt Magyarországon. Koncz Sándor ellenben azt írta, hogy a Zsarnay és Szeremley által képviselt teológia pusztán csak árnyalata a Németországinak.⁸ Majd azt is hozzátette, hogy Schleiermachert az utókor a liberalizmus atyjaként tartja számon.⁹

A 19. századi Magyarország gyakorlati egyházi életében mind a racionalizmus, mind a liberalizmus megnyilvánult. Érezték hatását a tanításokon, a prédikációkon. Hogy világos képet fessünk teológiai gondolkodásmódjáról, fontos leszögeznünk azt a tényt, hogy Magyarországon a liberalizmus kibontakozása a 19. század második felére tehető. A század elején végbemenő történelmi események a szellemi áramlatok kibontakozását késleltették. Ezért figyelmünket sokkal inkább a liberalizmus előtti időszak és gondolkodás felé kell fordítanunk. Mert az igaz, hogy teológiájára hatással volt Schleiermacher, de a teljes teológiai álláspontja nem ezen alapult.

Zsarnay Lajos teológiai évei alatt gyakorlati teológiai tanára Lácza Szabó József volt, aki egyik prédikációjában ezt mondta: „Csak az lehet reátok nézve igaz vallás, amit józan, egyenes okosságokkal megfoghattok.”¹⁰ Eszerint már tanulmányai idején érték hatások, később göttingeni évei alatt megismerkedhetett a német racionalizmussal, de véleményünk szerint Zsarnayt ez a fajta irány nem jellemezte. Ugyanakkor az a vélekedés sem állja meg a helyét, hogy mivel hatással volt rá a romantika atyja, Zsarnay liberális volt. Ő maga az *Apologetika* című munkája előszavában ezt mondja: „Távol legyen azonban, hogy én ezen¹¹ vagy bármi teológiai rendszernek általános tökélyt tulajdonítsak.”¹² Ennek ellenére teológiájában időnként különböző irányzatok gondolkodásának jegyeit fedezhetjük fel.

E kérdés tisztázásánál fontos, hogy leginkább azt tartsuk szem előtt, amit tőle tudhatunk meg. Zsarnay Lajos teológiai gondolkodása nem a pátensharc után, hanem saját bevallása szerint még göttingeni utazása előtt kifomálódott. S bár új lehetőségek nyíltak

⁵ ZSARNAY Lajos: *Apologetika*. Sárospatak, 1858. Előszó.

⁶ KONCZ: i. m. 63.

⁷ KOVÁCS: i. m. 26.

⁸ KONCZ: i. m. 56.

⁹ MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin, Budapest, 2005. 14.

¹⁰ BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. 364.

¹¹ Itt Schleiermacher teológiájáról beszél.

¹² ZSARNAY: (1858) i. m. Előszó.

meg előtte, ezek már kialakított vonalán nem változtattak. A püspökhöz írt levelében utalt erre: „Theologusi, már az előtt is nyílt szívvel jelentett vallomásom mellett meg maradok híven – Schleyermacher gondolkozását becsülöm – noha csintalan sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem.”¹³ Hogy mi volt az a vonal, arról 1854. április 17-én szintén Apostol Pálhoz intézett levelében számolt be. Írása szerint Csikai Imre *Keresztyén erkölcsstanához* elkészítette a bírálatot német nyelven. A bírálatot igyekezett részrehajlás nélkül megfogalmazni, illetve abból a teológiai álláspontból kiindulva, amelyet legigazabbnak és legüdvösebbnek tartott, s amelyet hite és meggyőződése szerint képviselt. Ez az álláspont pedig a szupranaturalizmus volt. Eszerint a teológiai álláspont szerint dolgozta ki saját *Keresztyén erkölcsstanát* is két évvel ezelőtt,¹⁴ amely már nyomtatásban is megjelent, s reményei szerint mind Patakon, mind pedig Miskolcon használatba kerül.¹⁵

A szupranaturalizmus vagy más néven szupernaturalizmus a protestáns teológia azon formája, amely a tekintélyhitet elvető teológiai racionalizmussal szemben lépett fel.¹⁶ Összehasonlítva a racionalizmussal azt mondhatjuk, a különbség a kettő között az, hogy míg a racionalizmus döntő szerepet tulajdonított az észnek a hit dolgaiban, addig a szupranaturalizmus Isten kijelentése természetfölöttiségét hangsúlyozta, sőt a racionalizmus támadásaival szemben védelmébe vette a hitigazságokat. Ennek alapján kiállt a csodák, Jézus engesztelő halála, az örökletes bűn, az ördöggépzet, a szentháromságtan és Jézus kettős természetének igazsága mellett, folytatta a korábbi teológiai álláspontokat. Mind a racionalizmus, mind pedig a szupranaturalizmus veszített jelentőségéből, amikor a 19. század első felében megjelentek a schleiermacheri gondolatok illetve az ébredési mozgalmak, amelyek a hit lényeges és meghatározó elemeként az érzelmet tüntették fel. Voltak olyanok, akik megpróbálták a racionalizmus és szupranaturalizmus közötti ellentéteket leküzdeni vagy a kettőt ötvözni.¹⁷ Ezek a próbálkozások hatottak a későbbi teológiákban is, s létrejöttek olyan rendszerek, amelyek ismét vagy a racionalizmushoz, vagy a szupranaturalizmushoz hajlottak.¹⁸

Mindezek alapján keressük a választ, hogy mi jellemezte Zsarnay teológiáját. Teológiai gondolkodását művein keresztül tudjuk nyomon követni. Így a következőkben a *Paptan* és az *Apologetika* műveit fogjuk bővebben elemezni, kitérve azokra az állításokra, amelyeket mások fogalmaztak meg Zsarnay gondolkodását illetően.

¹³ KONCZ: i. m. 63.

¹⁴ Ez a műve nem került kezünkbe.

¹⁵ Zsarnay Lajos levele Apostol Pálhoz, 1854. április 17. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár, jelzet: B.LXXV. 34,998.

¹⁶ NAGY KLÁRA: *A német racionalizmus és Christian Wolff*. In: DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 76.

¹⁷ NAGY: i. m. 76-77.

¹⁸ NAGY: i. m. 77.

Az *Apologetika* című munkáját 1858-ban írta diákjai számára tankönyvnek. Már a fogalom magyarázatánál azt mondta, hogy az nem más, mint „...védelmi tudomány, különösen a keresztyén vallás védelmezésének tudománya.”¹⁹ Ezzel a tankönyvében arra bízta a hallgatókat, hogy bizonyítsák be mindazt, amit koruk az ész mérlegére helyezett: a vallást, a kijelentést, Krisztus isteni, megváltói személyét, a csodák létét, isteni eredetét, a keresztyénség alapjait, a Szentírás Istentől való ihletettségét stb.²⁰ A könyv elejétől kezdve, miután az apologetika tudományának meghatározását befejezi, a vallás fogalmával igyekszik bebizonyítani a keresztyén vallás legitimitását, igaz voltát – bár tudta, hogy a kor szellemisége másként látja. Ugyanakkor pedig a schleiermacheri hatások is érvényesülnek. Hasonlóan a *Paptan* című munkájában is.

Koncz Sándor szerint a *Paptan* című munkájában az egyházzól liberális szellemben nyilatkozott, de ez a szellemiség uralta akkor is, amikor a keresztyén életről és az írásnyelvről beszélt.²¹ Először hadd álljon előttünk az egyházzal kapcsolatos megfogalmazása. „Az eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, úgy, hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék, s az emberek azon üdvnek, melyet Krisztus szerzett, részesei legyenek.”²² Koncz professzor nem az eredeti kiadásból dolgozott, hanem egy későbbi, 1857-ben kiadottból. Az eredeti idézet így szól: „A keresztyén szentegyház vagy eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, vagy hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék.”²³ Az 1847-es első kiadást Zsarnay nemcsak újra megjelentette, de ki is bővítette. Koncz Sándor nyilván a gondolat első részére hivatkozott, amikor azt írta, hogy az liberális megfogalmazása az egyháznak. A liberalizmus sok mindent átvett a racionalizmustól, így azt a gondolkodást is, ami alapján az egyháznak egyfajta erkölcsnemesítő szerepet szánt. Mindamellet, hogy első olvasatra ez a mondata ezeket a jegyeket tükrözi, Zsarnay egyházzól alkotott megfogalmazása ennél sokkal részletesebb a *Paptan*ban. Éppen ezért megítélését, illetve gondolatait összefüggésekben kell látnunk és vizsgálnunk. Tovább folytatva az egyház megfogalmazását, így írt: „Az egyház ugyan nem csak a hit és közbátorság fenntartása végett állott elő; hanem az természetes szüleménye a hitnek és azon vágnak, hogy hitünket kinyilatkoztassuk és másokkal közöljük.”²⁴ Ez már egészen más megvilágításba teszi előbbi gondolatmenetét. Sőt ha tovább nézzük, akkor

¹⁹ ZSARNAY: (1858) i. m. 1.

²⁰ ZSARNAY: (1858) 26–158.

²¹ KONCZ: i. m. 64.

²² Uo.

²³ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 4.

²⁴ ZSARNAY: (1847) i. m. 4.

még arról is beszélt, hogy milyen eszközöket használhat az egyház, hogy ne váljon a keresztyének veszedelmére. „De az egyház a keresztyénségnek veszedelmére válik, ha a kegyesség és vallásos élet előmozdításán kívül más célokra is törekszik...”²⁵

Koncz Sándor állítása szerint a keresztyén életről és az írásmagyarázatról is liberális szellemben gondolkodott. Példaként hozta fel a keresztyén életről vallott nézetét. „A keresztyén élet nem homályos érzelmeken, hanem világos fogalmakon és meggyőződésen tartozik alapulni.”²⁶ Ez a mondat a *Katechetika* című fejezetben hangzott el, ami az eredeti kiadásban még nem szerepelt. A szövegkörnyezet, amiben a mondat elhangzik, arról szól, hogy a gyermekeknek fejleszteni kell az emlékezőtehetségét, s amit könyv nélkül szeretnének megtanítani nekik, azt meg kell magyarázni. Különb, ha „nem értenék is teljesen, az élet bevégzi, a mit az iskola elkezd.”²⁷ S ezek után hangzott el az idézett mondat. Ezt követően pedig azt mondta „Ugyanezért a vallásos igazságokról világos ismereteket kell a növendékekkel közölni.”²⁸ Véleményünk szerint még akkor sem állítható egyértelműen, hogy mondata liberális, ha nem helyezzük bele a szövegkörnyezetbe. Hiszen a keresztyén élet valóban nem homályos érzelem, és annak alapjait világos fogalmakon kell megismertetni, s teljes meggyőződésen kell alapulnia. Mint ahogy ő maga is írta: „A vallástanítás legfontosabb feladata, hogy az erős és élő meggyőződést szüljön a növendékekben...”²⁹

A következő, amiben Koncz professzor szintén a liberálisok közé sorolta, az a Szentírás magyarázatáról kifejtett véleménye. Az írásmagyarázatban a Szentírást szintén a „szabad gondolkodás útján” kell bővebben kifejteni.³⁰ A szabad gondolkodás nála nem feltétlenül azt a szabadságot jelentette, amit a liberális gondolkodóknál, hiszen ez a fajta szabadság, amikor ő ezt a gondolatot megfogalmazta, még nem létezett Magyarországon.

Sok utalás van munkáiban arra, hogy gondolatai több témában fedik Schleiermacher teológiáját. Ilyenek az istentiszteletről, kultuszról,³¹ ennek céljáról,³² a vallásról,³³ a vallás eredeti formájáról,³⁴ a hitről³⁵ alkotott álláspontjai. Az *Apologétika* című munkája előszavában azt írja, hogy „Bibliai hitre van korunknak s az emberiségnek szüksége; annak szükségét, becsét, erejét és áldását alig ismertette meg a tudós világgal (ott, hová a német irodalom kiterjed) más alaposabban, mint Schleyermacher és az ő iskolája. Méltónak s üdvösnek

²⁵ Uo.

²⁶ KONCZ: i. m. 4.

²⁷ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. 2. jav. kiad. A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 248.

²⁸ ZSARNAY: (1857) i. m. 249.

²⁹ Uo.

³⁰ KONCZ: i. m. 64.

³¹ ZSARNAY: (1847) i.m. 16.

³² Uo. 28.

³³ ZSARNAY: (1858) i.m. 29.

³⁴ KONCZ: i.m. 63.; ZSARNAY: (1858) i.m. 35.

³⁵ ZSARNAY: (1858) i.m. Előszó.

tartottam azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem méltányolva ismeressem növendékeinkkel, s azok szerint is vezessem őket a keresztyén vallás isteni jellemének, becsének s méltóságának ismeretére.”³⁶ Az, hogy Schleiermacher teológiáját és nézeteit nem cáfolta, nem jelentette, hogy szolgálai hűséggel követte is. Méltónak s üdvösnek tartotta megismertetni azokat tanítványaival, s azok szerint vezetni őket a keresztyén vallás megismertetésében, de ezzel nem azt sugallta, hogy ez a követendő út. Sőt, ha műveit olvassuk, magunk is meggyőződhetünk arról, hogy szolgálai követésről szó sincs, csupán arról, hogy amivel egyetértett Schleiermacher tanításából, azt beépítette sajátjába, amivel nem, azt ugyan nem cáfolta, de nem is ismerte el helyesnek.

Koncz Sándor, amellett, hogy állításait időnként liberálisnak vélte, azt is mondta, hogy sok tekintetben nem követte már Schleiermachert, de a vallásról teljesen a magáévá tette a romantika teológusának gondolatmenetét. „A vallás e szerint általános függésünknek tudata a legfőbb lénytől, vagy a legfőbb lénytől függésünknek tudata által föltételezett határozottsága a szellemi emberéletének.”³⁷ „Schleiermacher után mi is azt állítjuk, hogy a vallás eredeti formája az érzet.”³⁸ Az érzés mondja meg, hogy „a véges és az egész világ a legfőbb és végtelen lénytől függ”.³⁹ Nos, ha az előzményeket megnézzük, akkor kiderül, hogy miért is maradt Schleiermacher álláspontján. Mikor elkezdte a vallás fogalmának tisztázását, egyszerűen így fogalmazott: „A vallás legközönségesebb határozata ez: a vallás Isten ismeretének és tiszteletének módja.”⁴⁰ Persze jól tudta, hogy az apologetika ezt a meghatározást nem használhatja, hiszen isteni dolgok ismerete a valláson kívül is van, s istenismeret többféle lehet. Ezért a vallás igazi meghatározásában és megértésében véleménye szerint vissza kell menni a vallás eredetének vizsgálatához. Itt Kant és mások értelmezését hozta példának, akik szerint a vallás eredete a tapasztalat, a természeti tünemények, a természet okos vizsgálata, a kijelentés. Míg az előzőeket elvetette, az utolsót elfogadta.⁴¹ Majd a vallás eredeti alakját, vagyis a vallás minőségét az emberi tudatban magyarázta. Kora uralkodó filozófiájából többek között Kantot és Hegelt emelte ki. Ugyanakkor beszélt azokról is, akik szerint a vallás eredeti alakja nem más, mint a velünk született tudat. Kant szerint nem a vallásos tudat az eredeti bennünk, hanem az erkölcsi tudat, míg Hegelnél a tiszta gondolkodás. A tiszta gondolkodásra nézve azt mondta, tagadhatatlan, hogy a vallásban erre szükség van, de más oldalról nézve pedig a tudás gyakran terméketlen vallásos tekintetben, „...s eképp csak azon vallást nevezhetnők vallásnak, mely fogalomban fel van dolgozva, a többi pedig nem vallás...”⁴² Kantra reagálva – aki szerint a vallás az erkölcsi tudat szükséges

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 29.

³⁸ KONCZ: *i.m.* 63.; ZSARNAY: (1858) *i.m.* 35.

³⁹ ZSARNAY: (1858) *i.m.* 50.

⁴⁰ Uo. 27.

⁴¹ ZSARNAY: (1858) *i.m.* 31.

⁴² Uo. 33.

következménye, s abból ered az Istenben való hit – írta, hogy mindez épp fordítva van. Mind a hit, mind pedig az erkölcsi élet, s az ebből fakadó erkölcsi cselekedet a vallás szükséges megnyilvánulása, de nem alapformája.⁴³ Kant nézetéből arra a következtetésre is reflektált, miszerint az erkölcsiség és vallásosság egy és ugyanaz. Erre nézve azt mondta, hogy erkölcsi élet nélkül nincs vallás, és vallás nélkül sincs erkölcsiség.⁴⁴ S ezek után írta, hogy ő azokkal van egy véleményen, akik a vallás alapformáját a szellemi élet egy különös részében keresik.⁴⁵ Így jutott el Schleiermacher álláspontjához. S hogy számára mit jelentett ez az álláspont, magyarázatát adta,⁴⁶ miközben tudta, hogy a vallás eredeti formájának az érzést vagy érzetet tekinteni sokak számára megbotránkoztató. Legfőbb ellenvetés volt, hogy ezáltal a vallás csupán miszticizmus lenne. Ezért hozzátette, hogy „...ezen ellenvetés azért nem illik nézetünkre, mert mi a vallásnak csak alapformájáról szólunk, s nem vagyunk oly véleményben, hogy a vallás fejlődésében s tökéletesedésében is az érzetre van szorítva. Ha azt állítanók, hogy a valláshoz az érzet pusztán elegendő, s nem szükséges, hogy az ismeretben s erkölcsi munkásságban tovább fejlődjék; akkor helyes lenne a vád ellenünk. De mi éppen ellenkezőt állítunk. – Amennyiben az emberi szellem élő egész s bel természetete szerint fejlődni tartozik: úgy az érzet is mint központját a szellemi életnek, úgy kell nézni mint a mely az egész szellemi életet mozgatja, s a szellemet kényszeríti, hogy ismeretre s munkásságra törekedjék.”⁴⁷ Mivel Schleiermacher alapján fogalmazott, ezért liberálisnak tekintik, ez azonban messze állt tőle, hiszen láthatjuk, hogy pusztán az érzet hangsúlyát ő maga sem tartotta helyesnek. Sőt a liberalizmus teológiáját, amely által a vallásból vallástudományt csinált, szintén elvetette. „Még helytelenebb minden oly határozat, mely a vallást egynek veszi a vallás tudományával, vagy a religiót a theológiával. A tudomány ugyanis különbözik a vallástól; van vallás, melynek vallás-tana nincs.”⁴⁸

Meg kell említsük még nézetét a hit és tudás viszonyáról. Kora tudományossága, s majd a liberalizmus, e kettőt teljesen szétválasztva, a tudást helyezte előtérbe. „Azon vallás, mely csak a hitnél állapodik meg, a nélkül, hogy a hittel tudást egyesíteni, nagyon hijános vallás, és nincs biztosítva a babona és vakhit ellen. A vallás s vallásos élet akkor világos, szabad és elfogulatlan: ha a hitnek okait is világosan és elevenen ismeri.”⁴⁹ Sőt, mi több, kijelentette azt is, hogy „A vallás elméleti fejlődésének tetőpontja a dogma, mely nem pusztán vélemény, hanem maga a hit tudásformában vagy fogalomszerű tantétel; a dogmának tehát mindég vallásos érzet és hit szolgál alapul, különben ez csak holt betűben áll, nem a szívnek

⁴³ Uo. 34.

⁴⁴ Uo. 34.

⁴⁵ Uo. 34.

⁴⁶ Uo. 35-36.

⁴⁷ Uo. 37.

⁴⁸ Uo. 28.

⁴⁹ Uo. 42.

vallása.”⁵⁰ Emellett azonban, hogy a teljes meggyőződésnek mi az alapja az ember életében, egyértelműen fogalmazott. „Minthogy már a vallásos érzet a vallás alapformája, a hit a bizonyosságra nézve a vallásban mindig fő, a tudás pedig másodrendű, úgy hogy a vallás hit nélkül megszűn vallás lenni. Még a legtökéletesebb vallásban is annyira szükséges a hit, hogy a nélkül a tudás nem lehet vallásos.”⁵¹

Koncz professzor szerint az istentisztelet céljának meghatározásában és leírásában is Schleiermacher nézeteit látjuk megjeleníteni. „A cultus célja az, hogy Isten lélekben s igazságban tisztelete fentartassék s tökéletesíttessék, a kegyesség vallásos meggyőződés kinyilatkoztatása által a kegyesség és vallásos meggyőződés erősödjék s növekedjék.”⁵² Mielőtt azonban ezt a mondatot elemzés alá vesszük, fontos látnunk, hogy hogyan határozta meg az *Apologetikában* a kultusz fogalmát. „Ha a vallásos érzet elég erős és eleven: az természetesen kimutatja s nyilvánítja magát. Így áll elő az isteni tisztelet vagy Cultus. ... A Cultus a vallás gyakorlati fejlődésében oly szükséges, mint a hit a vallás elméleti fejlődésében; még a legmíveltebb s legtökéletesebb vallásban is szükséges és lényeges; tartalmára nézve összefügg a hittel és tudással, egyszersmind a vallásos érzettel, e nélkül nem lenne az istentisztelet vallásos.”⁵³ Visszatérve Koncz professzor állítására, ebben az esetben is meg kell néznünk a szöveggörnyezetet. Ha a mondat első felét nézzük, nem találunk benne semmi olyat, ami a mai álláspontunk szerint nem állná meg a helyét. Koncz professzor nyilván a mondat második felében elhangzottak alapján vélte Schleiermacher alapján megfogalmazottnak. Valóban Schleiermachernél a vallásos megnyilatkozás vagy vallásos meggyőződés fontos szerepet kapott a gyülekezeti életben, mint olyan, ami szerint él a gyülekezet.⁵⁴ Talán a fogalmat tőle kölcsönözte, de tartalmában nem feltétlenül jelenti ugyanazt, mint a romantika teológusánál. Hiszen a vallásos kinyilatkoztatás és meggyőződés része a kegyességi életnek, aminek erősödni és növekedni kell – ahogy a kultusszal kapcsolatos vizsgálódását folytatta – szó és cselekedet által. „A szó közvetlenül s egyenesen fejezi ki a szellemi életet, vallásos meggyőződést, a cselekedetet vagy czeremoniák pedig közvetve. A szó tanító, a cselekedet pedig symbolumos része a cultusnak.”⁵⁵

A teológiai liberalizmus elvetette a kijelentést. 1858-ban, amikor az *Apologetikát* megjelentette, talán már a liberális teológia előszelei mutatkoztak hazánkban. Kérdés, hogy ennek tételei mennyire voltak ismertek Zsarnay előtt. A racionalizmus tanításait ismerte,⁵⁶ ami nem jelentette azt, hogy aszerint is gondolkodott. A kijelentés fogalmának

⁵⁰ Uo. 42.

⁵¹ Uo. 42.

⁵² Uo. 28.

⁵³ Uo. 43.

⁵⁴ COLIJN, Jos: *Egyháztörténelem*. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1996. 348.

⁵⁵ ZSARNAY: (1847) i.m. 28.

⁵⁶ ZSARNAY: (1858) i.m. 48.

meghatározásában véleménye szerint az újszövetségi meghatározásából kell kiindulni. Ennek alapján így definiálta: „A kijelentés... lénye szerint nem egyéb, mint Isten közvetlen munkássága a végre, hogy a nagy titkot t. i. a váltság Isteni végzetét fölfedezze s kinyilatkoztassa, mely a Megváltó személyes megjelenése s a szentlélek munkássága által a prófétákban s apostolokban hajtattott végre, az egész világra kiterjed, és csak a hit fogadhatja el valóban.”⁵⁷ Beszélt „közönséges és különös” kijelentésről, de nem abban az értelemben, ahogyan a mai dogmatika tárja azt olvasói elé. „...tartalmokra nézve úgy különböznek, hogy az első kijelentés Isten eszméjét csak általában, egyetemesen és fejletlenül plántálta be a szívbe, s adta tudtul az emberi léleknek ... formájokra nézve pedig úgy különböznek, hogy az első kijelentés mindennel egyenlőn közös; midőn a különös kijelentés mindég csak egyesekkel közöltetik, kik az igaz vallás szerzői s alapítói, úgy hogy az igaz vallás sorsosi egyedül Isten ezen különös kiválasztottai kijelentésének elfogadása által vesznek részt az igaz vallásban.”⁵⁸ Már az ókortól kutatott dolog volt, hogy képes-e az ember megérteni és befogadni a kijelentést, s egyáltalán a kijelentés természetfeletti-e, s ha igen, megértheti-e az ember. Erre nézve mondta, hogy „...a kijelentés valóban természetfeletti. És épen attól függ a kijelentés isteni jellemének biztos megismerése, s isteni tekintélye, hogy az bár természetesen jelenik meg, még is lénye szerint természetfeletti.”⁵⁹ „A mi pedig a kijelentés észszerűségét illeti, az abban áll, hogy a kijelentés, mint ihletés, megegyezni tartozik az emberi szellemnek Istentől rendelt törvényeivel, különben ha észellenes lenne, azt az ember fel nem foghatná, nem tehetné sajátjává. A kijelentésnek ugyanis az a célja, hogy az embert igaz vallásra vezesse.”⁶⁰ „A kijelentés lényege szerint észfeletti, megjelenésében pedig ésszerű lévén: hibáznak, kik ha az egyiket állítják, a másikat tagadják. Ily hibás fel fogásból származik a racionalizmus és szupranaturalizmus harca. Az egyoldalú racionalizmus az ésszerűséget a kijelentés megjelenésében úgy fogja fel, hogy az észfelettséget rontja le, azzal együtt a kijelentés lényét. Ellenben az egyoldalú szupranaturalizmus az észfelettséget fogja fel úgy, hogy az ésszerűséget rontja le. Az igaz középben van.”⁶¹ Mint látjuk, a racionalizmus és szupranaturalizmus álláspontját a kijelentést illetően ismeri. Mindazonáltal ennek értelmezését egyik oldaláról sem tartotta elfogadhatónak. Saját bevallása szerint ő a szupranaturalizmust fogadta el teológiájában legigazabbnak és legüdvösebbnek, s ezt hite és meggyőződése szerint képviselte. A kijelentés fogalmának értelmezésében azonban úgy látta, hogy ez sem képviseli helyesen. A helyes értelmezés a racionalizmus és a szupranaturalizmus között van. Gondolkodásmódjában ez annyit jelentett, hogy nem lehet teljesen elvetni az ész általi megértését a kijelentésnek arra hivatkozva, hogy mivel az teljes

⁵⁷ Uo. 68-69.

⁵⁸ Uo. 72.

⁵⁹ Uo. 79.

⁶⁰ Uo. 79.

⁶¹ Uo. 79-80.

mértékben természetfölötti, elfogadásában és értelmezésében az észnek semmi szerepe nincs. Az egészséges gondolkodást mindig is hangsúlyozta, hiszen a keresztyén vallás nem nélkülözheti a fogalmakban kifejezett tantételeket, amellet azonban a hit éppen annyira szükséges, mint a tudás.

Krisztus személyéről azt mondta: „A mi Krisztus személyét illeti: Jézus Krisztus úgy terjesztetik elő a szentírásban, mint személyes Megváltó, oly értelemben, hogy az igaz váltságnak ő eredeti és tudatos magalapítója. Ez a ker. vallás fő elve. Ez a ker. kijelentés saját tartalma s titka. Ennyiben mondhatjuk, hogy a ker. kijelentés tárgya Krisztus.”⁶² Arra nézve, hogy Jézus Isten Fia volt-e, azt mondta: „Hogy Jézus Isten fia, s küldetése isteni, azt csak maga tudhatta legjobban; azt az ő bizonyága nélkül más emberi szellem nem tapasztalhatta.”⁶³ Ő pedig bizonyágot tett magáról tetteiben, csodáiban. „Krisztus csodái a Megváltó dicsőségét jelentették, azok mindég a váltságra Isten országára vitettek.”⁶⁴ Ezek a mondatok még nem egyértelmű bizonyítékai annak, hogy valóban Isten fiának tekintette Jézust. Azonban, ha tagadta volna, írásából arra is egyértelmű utalásokat találunk. Hiszen akkor nemcsak istenfiúságát, de az ezt alátámasztó tetteit, csodáit kétségbe vonta volna. A *Keresztyén erkölcstudomány*ban szavai már egyértelműek. „Ő az egész világ Megváltója s idvezítője.”⁶⁵ Sőt azt is világosan megfogalmazta, hogy Jézus Isten Fia.⁶⁶ Nem úgy beszélt Krisztusról, mint az igaz vallás megalapítójáról vagy erkölcsi tökéletességről, hanem a Biblia talaján maradvá fejtette ki vele kapcsolatos nézeteit. Személyes megváltó, üdvözítő, a váltság megszerzője, a kijelentés tartalma és titka stb. Erre nem mondhatjuk, hogy schleiermacheri gondolatokat ismétel, de még csak azt sem, hogy a racionalizmus vagy a liberalizmus egyoldalú tételeit. Nem vonja kétségbe sem küldetését, sem személyét. Sőt azok részére is megfelelt, akik tagadták a csodákat, és azt hozták fel, hogy „... lehetetlen, hogy valami a természet törvényei ellen történjék; de föltévén, hogy történnék is, azt ki nem lehetne mutatni, mert még mi nem ismerünk minden természeti törvényeket.”⁶⁷ Az első felvetésre, hogy semmi sem történhetik, ami a természet törvényeibe nem lenne belefoglalva, azt mondta: igaz, de a csodák ellen semmit sem bizonyít. Ugyanis ő nem általános, hanem „ráviteles” csodáról beszélt, ami az emberi értelem számára felfoghatatlan. Azok számára pedig, akik azt állították, hogy a csodák nem bizonyítják közvetlenül a keresztyén vallás igazságát, így írt, „...ily erőt az újtestamentom sem tulajdonít azoknak. Azok csak a Megváltó dicsőségének jelei...”⁶⁸

⁶² Uo. 135-136.

⁶³ Uo. 143.

⁶⁴ Uo. 145.

⁶⁵ ZSARNAY Lajos: *Keresztyén erkölcstudomány. Előszó.* Nádaskay András, Sárospatak, 1836. 210.

⁶⁶ Uo. 188.

⁶⁷ ZSARNAY: (1858) *i.m.* 149.

⁶⁸ Uo. 150.

Szintén a *Keresztyén erkölcstudomány*ban tért ki Krisztus isteni és emberi természetére. A Kalcedoni Hitvallás alapján ezt írta: „...Jézus személyében az isteni és emberi természet egyesülve volt, mind a kettő a legnagyobb tisztaságban s épségben.”⁶⁹ Ha Schleiermacher követője lett volna, akkor mindez másként hangzott volna, hiszen a romantika teológusa elvetette a Kalcedoni Hitvallást. Tovább folytatva ezt az álláspontot, arról írt, hogy mit is értett ő Jézus emberi természete alatt. „A sz. írás világosan tanítja ... hogy Jézus valóságos ember volt, s emberi természettel bírt, oly teste s lelke volt mint nekünk; testére nézve a véges élet törvényeinek, a változandóságnak a halálnak volt alávetve, emberi módon születik, örül, fájdalmat érez, szenved, sír, meghal, mint mi. – Lelke fejtődzik, neveddik s úgy fejezi ki magát, mint a miénk. Ami erkölcsi természetét illeti: ő is megkísértetett, megpróbált mindent, mint mi. ... Jézus bűn nélküli volt...”⁷⁰ Amikor a Krisztus követéséről beszélt, ezzel kapcsolatban azt írta, hogy „...Jézus élete mind oly felséges és isteni, hogy azt követni tartozunk, mind oly emberi s hozzánk illő ideál, hogy azt követhetjük is.”⁷¹ A két természet egymáshoz való viszonyát jellemezve írta, hogy az „különös módon egyesült”.⁷² S véleménye szerint éppen „...így lett ránk nézve legfenségesebb követendő példa, nem csak földi életünkben, hanem az örökélet pályáján is.”⁷³

Összefoglalás

Összefoglalva Zsarnay teológiáját, azt mondhatjuk, hogy bár ő maga a szupranaturalizmust tartotta legigazabb iránynak, mégis, több tantétel értelmezésében megtaláljuk Schleiermacher teológiáját, illetve megfogalmazását. Egyértelművé tette, hogy a racionalizmus nézetei idegenek tőle, mégis, egyes feltételezések szerint időnként megszólalnak nála ennek tételei. A teológiai liberalizmus magyarországi vonala még nem volt ismert előtte, ami nem jelentette, hogy a német területről kiindult liberális gondolkodás nem jutott már el hozzá. Ezek a nézetek azonban meggyőződésünk szerint távol álltak tőle. Saját utat keresett, miközben nyitott, de kritikus is volt a korabeli teológiákkal szemben.

Felhasznált irodalom

BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospataki Református Theologiai Akadémia, Sárospatak, 1995.

⁶⁹ ZSARNAY: (1836) *i.m.* 187.

⁷⁰ Uo. 187-188.

⁷¹ Uo. 187.

⁷² Uo. 189.

⁷³ Uo. 189.

- COLIJN, Jos: *Egyháztörténelem*. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1996.
- FEKETE Károly, ifj.: *A református liturgiák története a XIX-XX. században*.
http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf, (utolsó megtekintés 2015. november 19.)
- KONCZ Sándor: *Hit és vallás*. [Tiszántúli Református Egyházkerület], Debrecen, 1942.
- KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*. L'Harmattan, Budapest, 2010.
- MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin, Budapest, 2005.
- NAGY KLÁRA: *A német racionalizmus és Christian Wolff*. In: DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 76.
- ZSARNAY Lajos: *Apologétika*. Előszó. Sárospatak, 1858.
- ZSARNAY Lajos: *Paptan*. 2. jav. kiad. A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 248.
- ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 16.
- ZSARNAY Lajos: *Keresztyén erkölcsstudomány*. Előszó. Nádaskay András, Sárospatak, 1836.

Levéltári forrás

Zsarnay Lajos levele Apostol Pálhoz. 1854. április 17. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár, jelzet: B.LXXV. 34,998.